

Volume 11, Issue 3, May 2024, p. 163-173

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3539>

ArticleHistory:

Received

19/03/2024

Accept

23/05/2024

Available

online

24/05/2024

DEMONSTRATION OF TURKISH WORD DERIVATION WITH MOVING STAIRCASE MODEL

TÜRKÇE KELİME TÜRETİMİNİN HAREKETLİ MERDİVEN MODELİ İLE GÖSTERİMİ*

Yusuf Avcı¹
Arda Köroğlu²

Abstract

With the advancement of technology, the concept of quality emerges continuously due to the rapid changes and developments in people's living standards. Undoubtedly, one of the areas most affected by this process of development and change is education. Accreditation processes, which serve as a means to ensure the quality of higher education institutions, are therefore crucial. The aim of this study is to determine the perception of Social Studies teacher candidates regarding quality accreditation processes. The study was conducted using the survey method within the scope of quantitative research. The study group consisted of 83 teacher candidates enrolled in the Social Studies Education undergraduate program at Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Education. The Accreditation Perception Scale Item Pool was used as the data collection tool. The data obtained were analyzed through content analysis, presented with frequencies in tables. Based on the data obtained from the research, findings and interpretations regarding how quality-accreditation processes are perceived by Social Studies teacher candidates and the differentiation between students who have successfully completed the accreditation process and those who have not yet completed or applied for accreditation in their programs are provided.

Keywords: Social Studies Education, Quality Accreditation in Education, Perception, Attitude

* Bu çalışmada 28-30 Eylül tarihlerinde düzenlenen "ULEAD 2023 17th International Congress On Research In Education /7th International Conference On Research In Applied Linguistics" isimli konferansta sunulan özet bildirden yararlanılmıştır.

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. Prof. Dr. yavci@comu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-9837-8890>

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. ardakoroglu699@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-5557-2055>

Özet

Bu çalışmanın amacı yapım eklerinin düşünce derinliklerinde oluşan öncelik – sonralık durumlarını ve kelimenin oluşum aşamalarını cümle üzerindeki anlam dairesi içinde nüanslar ve renkler ile görsel bir model üzerinde göstermektir. Hareketli merdiven materyaline göre Türk milletinin kültürel yapısı ve düşünce sistemi ile Türk dili arasında bir sebep sonuç ilişkisi vardır. Türk dilinin yapısındaki düzenlilik de değişkenlik geometrik şekiller ve modeller ile gösterilebilecek kadar net ve kesindir. Hareketli merdiven materyali ile kelime kökünü merkeze alarak kök üzerine gelen yapım eklerini cümle içerisindeki anlam nüanslarına göre görsel bir model üzerinde gösterilmiş ve dili oluşturan düşüncenin felsefesi kelimelerin oluşum aşamalarında gözlemlenmiştir. Hareketli merdiven materyali seviyelere göre güncellenerek Türkçenin dil bilgisi öğretiminde kullanılabilecek bir görsel model olarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Yapım ekleri, Türk düşünce sistemi, merdiven.

GİRİŞ

Milletlerin yaşantıları ile dillerinin işleyişi arasında bir bağ vardır. Bir dilin işleyişini yani mantık sistemini anlayabilmek için öncelikle dil ile o dili konuşan milletin dil ile yaşantısı arasındaki ilişkiyi kavramak gerekir. Dillerin dil bilimi tarafından belirlenmiş ortak özellikleri bulunsa da her dilin kendine özgü incelikleri ve mantık sistemi vardır. Bu mantık sisteminin şekillenmesinde o dili konuşan toplumun yapısı doğrudan etkilidir. Diller, oluşumlarında o dili konuşan toplumun kültürel yapısına göre şekillenir. Nitekim “Her milletin dünyası başka olduğu gibi her dilin yapısı da farklıdır” (Hacıeminoğlu,1992:181).

Milletler yaşadıkları gibi düşünür, düşündükleri gibi yaşarlar. Böylece toplumların hayat tarzları ve düşünceleri dillerinde kendisini gösterir. Bir dili diğer dillerden ayıran tek özelliği dilin kendine özgü kurallar bütünü değildir. Dil, toplumun düşünce şekli ve değer yargıları ile yakından ilişkilidir. Ergin, dili tanımlarken “...seslerden örülü içtimai bir müessese...” (Ergin, 2020:25) derken Korkmaz ise “...duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistemdir” (Korkmaz, 2019’a:112) ifadelerini kullanır.

Türkçeyi oluşturan mantık sisteminin temeli Türk düşünce sistemine dayanır. Türk dili, Türk düşünce sistemi ise Türk kültürünün bir tezahürüdür. “Milletlerin dilleriyle dünya görüşleri arasında sıkı bir ilişki vardır” (Avcı, 2012:7). Türk milletinin de dili ile düşünce sistemi ve yaşantısı arasında sıkı bir ilişki vardır. “Milletin varlığını sürdürmesini sağlayan en önemli unsur, konuştuğu dile özgü düşünce kodlarının ve sistemlerinin davranışa ve toplum – devlet ilişkilerine yansımalarıdır” (Avcı-Akgün, 2018). Burada bahsedilen yansıma çift yönlü bir yansımadır. Dil öğelerinin toplum ilişkilerine yansımaları olduğu gibi toplum hayatının da dile yansımaları görülür. “Bir dilin konuşurlarının düşünüş tarzları, hayat felsefeleri, olaylar karşısında aldıkları tavırlar doğrudan dile yansır. Diğer yandan, dil de insanları şekillendirir, onların düşünüş biçimlerini belirler. Çünkü insan, kelimeleriyle düşünür. Bu yüzden, dil ile insan arasında organik bir bağ vardır. Bu bağ, Türkçede daha belirgindir...” (Akar, 2019).

Türk dili Türklerin yaşantısındaki birçok özelliği üzerinde taşır. Türklerin hareketli ve konar göçer hayat tarzları Türk dilinin gramerinde kendini belli eden bir unsur olmuştur. “Göç sosyolojisi gereği Türk toplumsal yapısı daimi surette iş, oluş, hareket içerisinde sürekli devinime sahiptir. Dil içerisinde de iş, oluş, hareket bildiren kelimeler, fiiller olarak adlandırılırken Türkçe dil yapısı özellikle fiil temelli cümlelerle kurulur ve fiil temelli dizim gösterir” (Doğrucan, 2022:37).

Türk dilinin mantık sistemi, Türk milletinin düşünce sisteminin çizdiği sınırlar ve kültürel unsurların çerçevesinde dil bilgisi unsurlarının canlı yapılarca kullanılmasıyla kendini gösteren ve zaman içerisinde oluşan işleyişin sonucu olarak ortaya çıkan somut bir işleyiş bütünüdür. Bu yapı, dilin işleyiş biçimi ve kurallar bütününe dayanır. Türk dilinin tüm bu mantık sisteminin derin yapısında millet olma bilinci, Türk düşünce sistemi ve Türk kültürü yer almaktadır. Tüm bu derin yapı özellikleri dilin gramer sisteminde yüzey yapıya çıkararak kullanılıştta kendini gösterir. Bu ilişki ancak dilin şekil ve anlam özellikleri ile Türk düşünce sistemi arasındaki bağlantı kurulabildiğinde ve dil incelemeleri bu yönde yapıldığında görülmektedir.

Türk milletinin hayat tarzı ile dili arasında mutlak bir uyum söz konusudur. Bu uyumun kendisini gösterdiği alanlardan biri de “Türk dilinin kelime türetme mantığı”dır. Türk milletinin düşünce şekli ile Türk dili arasındaki paralellik “üçüncü boyut” adı verilen bir yaklaşım kullanılarak tespit edilir. Dil incelemelerinde üçüncü boyut, “Türk dilinin henesi yapısı ve mantık sistemi ile bu dilin sahibi olan Türk milletinin düşünce tarzı arasındaki münasebettir” (Hacıeminoğlu, 1989:24). Bu çalışmanın da dile yaklaşım tarzı, Türk dili ile Türk insanının düşünce tarzı arasındaki ilişkiyi kavramak ve bunun üzerinden fikirler üretebilmek üzerinedir.

Türklerin hareketli hayat tarzının bir yansıması olarak Türk dilinde uzun heceli kelime kökleri bulunmaz. Ergin, kelime köklerinin yapısı ile ilgili şunları söyler: “Türkçede kelime kökleri umumiyetle tek hecelidir. Bugün kelimelerin büyük bir kısmında kökü ararken tek heceye kadar inebilmekteyiz. Bugün tek heceye kadar inemediğimiz köklerin bir kısmını da daha eski devirlere gittiğimiz takdirde tek heceye icra edebiliyoruz. Bunlara dayanarak Eski Türkçede bile tek heceye indirilemeyen az sayıdaki köklerde de daha evvelki karanlık devreye çıkmak mümkün olsa tek heceye inebileceğini tahmin edebiliriz” (2020:122). Atalay ise Türk dilinde kelimelerin tek heceli olduğunu, hatta birtakım çok heceli kelimelerin dahi tek heceye kadar incelenebileceğini ancak bunların anlamlarının kaybolduğunu belirtir (Atalay, 1942:7-8).

Atalay, Türkçe kelimeleri çözümlerken tek heceye kadar götürebildiğini ancak hecelerin de bir zamanlar ayrı ayrı anlamlar bildiren seslerden oluştuğunu söyleyerek hecelerin tek sese kadar parçalanarak incelenebileceğini belirtir (Atalay, 1942:9). Türkçe kelimeleri bu şekilde tek sese kadar parçalayarak inceleme çalışmaları Necmettin Hacıeminoğlu'na aittir. Hacıeminoğlu (2016), “Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller” isimli eserinde tek ünlüden ibaret fiilleri örneklendirerek bu fiillerden türemiş diğer fiillerle birlikte verir (2016: 24-32). Hacıeminoğlu'na göre “Türk dilinin bölünemez atomu sanılan hece artık bölünmüştür (2016:14). Hacıeminoğlu, “En Eski Türkçede tek ünlüden ibaret 16 kök fiil bulunduğu da tarafımızca tespit ve ispat edilmiştir” (2016:14) diyerek bu fiilleri anlamları ile verir.

Eski Türkçe ve sonraki devirlerde anlamlı yapılar olarak kullanılan ö- ve u- gibi tek ünlüden ibaret fiillerin varlığı metinler üzerinden takip edilebilirken diğer fiillerin varlığı da metinlerle takip edilemez. Ancak metinlerde izlenemeyen diğer kök fiiller, özellikle ünsüz + ünlü yapısındaki fiiller incelendiğinde varlığı savunulabilecek tek ünlüden ibaret farazi köklerdir. Bir ya da daha fazla tek ünlüden ibaret kök fiilin anlamlı birer yapı olarak varlığını göstermesi diğer ünlüler üzerinde düşünce geliştirmek için yeterlidir.

Türkçenin temeli bilinen sekiz uzun sekiz normal uzunluktaki ünlünün fiil olarak kullanıldığı dönemlere dayanır. Avcı'ya göre “Türkçede bütün kelimeler fiillerden türemiştir. Bilinen sekiz ünlü Türkçenin temelini oluşturur” (Avcı, 2012:6). “Türkçe fiil ağırlıklı bir dildir. Tek sesli (V) ya da bir ünsüz ve bir ünlü yapısına

sahip kök fiiller (KV) ya fiil gerçekleştirdikten sonra hasıl olan neticenin ismini türetmiş ya da fiili gerçekleştiren organ, sebep, vasıtanın ismi olmuştur” (Hacıeminoğlu, 2016:23).

Türk dilinde kelime köklerinin tek heceye hatta tek sese dayandığı birçok araştırmacının ortak kabulüdür (Atalay, 1942:9 & Hacıeminoğlu, 2016: 24-32 & Ergin, 2020:122). Ancak yazılı metinlerle takip edilebilen devirde tüm ünlülerin fiil kök olarak izlenememesi bu köklerin birer varsayım olarak yorumlanmasına sebep olmuştur. Tek ünlüden ibaret kök fiillerin varlığı kabul edildiğinde ünsüz + ünlü biçimindeki fiillerin yapısı da tartışmaya açılmaktadır.

“Anlam merkezli düşünce anlayışına göre tek ünlüden ibaret olan fiillere ön ek getirildiğinde bu kök fiiller farklı bir anlam ifade etmeye başlar” (Avcı & Yaşar, 2017:17). Ünsüz + Ünlü yapısındaki fiillerin oluşumunu bu şekilde incelemek gerekir. Bu yapıdaki fiiller bu anlayışa göre incelendiğinde Türk dilinin karanlık devirlerinde önden ekleme ile kelime türetildiği görülür. Bu hususa ön yargı ile yaklaşılmadan önce “ön ek” ve “önden ekleme” arasındaki farkı kavramak gerekir. Türk dilinde ekler ön ek, iç ek ya da son ek olarak sınıflandırılmaz. Türk dilinde ekler görevlerine göre “yapım eki” ve “çekim eki” olarak sınıflandırılır (Hatiboğlu, 1974: & Ergin, 2020: & Korkmaz, 2019b).

Tek sesli fiiller ile ünsüz + ünlü yapısındaki fiillerin kökten gövdeye doğru ilerleyişi ve dilin eklemeli yapısı, kelime türetimini bu şekilde yorumlamayı gerektirir. Ünsüz + Ünlü yapısındaki “ba-, ka-, ki-, ko-, kö-, ku-, kü-, sa-, sı-, sö-, ta-, ti-, to-, tu-, tü-, ya-, yı-, yi-, yo-, yu-, yü-” (Hacıeminoğlu, 2016: 33-36 & Ercilasun, 1984: 12) gibi fiillerin yapısının türemiş yapıda olduğu görülmektedir. Nitekim “ön ses” olarak kabul edilen seslerin tek sesli fiillerin üzerinde görülen anlam ilişkileri de bunların birer ek olduğunu gösterir (Avcı & Yaşar, 2017:17-19). Ancak kök fiillerden birçoğu canlı varlık olan dilin süreç içerisindeki değişim ve gelişiminden dolayı çeşitli anlam genişlemesi ve anlam daralmalarına hatta kök ölümlerine uğramış olabilirler. Burada yapılması gereken her kök fiile gelen ön eki anlam özelliklerine göre değerlendirmek ve kök fiil üzerindeki anlam değişikliklerini incelemektir.

En Eski Türkçe döneminde işlek olarak kullanıldığı kabul edilen tek ünlüden ibaret farazi köklerin birçoğu sonraki dönemlerde de işlek olarak kullanılmış ve yazılı metinlerde görülmüştür. Bu şekildeki tek ünlüden ibaret kök fiiller öncelikle önden ekleme ile genişlemiş ünsüz + ünlü yapısına ulaşmış ve daha sonra ünsüz + ünlü + ünsüz ve diğer yapılarda genişleme göstermiştir. Türk dilinde bu şekilde var olduğu kabul edilen bir genişleme “kelime ailesi” kavramını ortaya çıkarmıştır. Hacıeminoğlu (1989 & 1991) kelime köklerine tek sesli fiiller üzerinden yaklaşarak Türk dilinde kelime aileleri üzerine çalışmalar yapmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, yapım eklerinin düşünce derinliklerinde oluşan öncelik – sonralık durumlarını ve kelimenin oluşum aşamalarını cümle üzerindeki anlam dairesi içinde nüanslar ve renkler ile görsel bir model üzerinde göstermektir.

Bulgular

Eklemeli dil yapısına sahip olan Türk dilinde, kelime türetimi yapım ekleri ile yapılır. Yapım eklerinin eklendikleri kelimelerde ekin cümle içerisinde kazandığı işlevinden dolayı ortaya çıkan anlamları vardır. Yapım ekleri bu anlam özelliklerine göre incelendiğinde eklerin cümle içerisindeki anlam nüansları görsel bir model üzerinde gösterilebilecek yapıdadır.

Türk dilinin kelime yapısındaki oluşum eklemeli dil özelliği ile ve cümle tabanında düşünüldüğünde görsel bir model ile gösterilebilecek düzenli bir yapıya sahiptir. Hareketli Merdiven modeli bu özellikten doğan ihtiyacın bir ürünüdür.

Türk dilini yapı özellikleri incelendiğinde Türkçenin düzenli bir yapıya sahip olduğu görülür. “Türkçe kelimeler mozaiklere, birbirleriyle kolayca birleştirilip eklenebilen elemanlara benzetilebilir” (Deny, 1995:7). Türkçedeki türemiş kelimeler yüzeyde bu geometrik yönüyle, derin yapıda ise yapım ekleri ile kazandıkları anlam özellikleri ile incelendiğinde türemiş kelimelerin hem yapısı hem de anlam nüanslarının bir model üzerinde gösterilebileceği düşünülmüş ve bu gösterim “hareketli merdiven modeli” olarak isimlendirilmiştir.

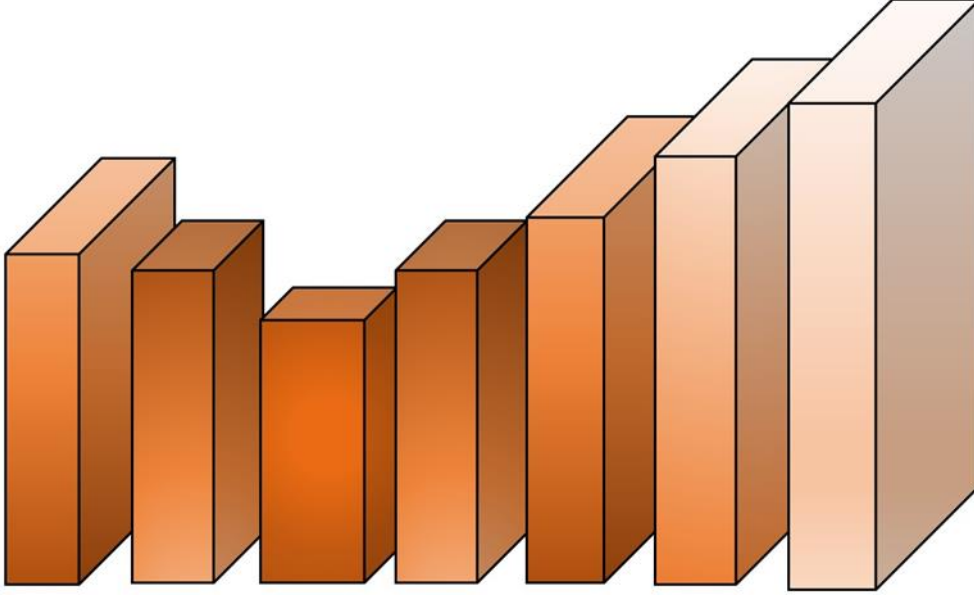
Hareketli merdiven modelini oluşturan ve bu modelin dayandığı temel kabuller şu şekildedir:

1. Türk milletinin kültürel yapısı ve düşünce sistemi ile Türk dili arasında bir sebep sonuç ilişkisi vardır.
2. Türk milletinin kültürel yapısı ve düşünce sistemi ile Türk dili arasındaki paralellik dilin gramer sisteminde kendisini gösterir.
3. Türk dilinin yapısındaki düzenlilik de değişkenlik geometrik şekiller ve modeller ile gösterilebilecek kadar net ve kesindir.
4. Dil bilgisi incelemelerinde dilin şekil ve anlam özellikleri bir arada ele alınmalıdır.
5. Hareketli merdiven, Türk dilindeki asli kelime türünün fiiller olduğunu kabul eder. Bu sebeple Türkçe kelimelerin köklerini tek ünlüden ibaret fiil köklerine kadar indirir.
6. Ünsüz + Ünlü yapısındaki fiillerin oluşumunun önden ekleme ile yapıldığını kabul ederek modeli bunun üzerine kurar.

Hareketli Merdiven Modelinin amaçları şu şekildedir:

1. Hareketli merdiven modeli türemiş kelimelerin yapısındaki şekil unsurlarını ve anlam nüanslarını göstermeyi amaçlar.
2. Kelimelerin kökünü merkeze alarak kelimelerde meydana gelen genişlemeyi gösterir.
3. Kelimelerin şekilce var olan düzenini gösterirken aynı zamanda renklendirmeler yoluyla da anlam zincirinin kelime köküne olan ilgisinden dolayı esnekliğini ve ilerleyişini gösterir.
4. Türk dilini “üçüncü boyut” adı verilen yaklaşım ile incelemek ve bir yöntem ortaya koyabilmek.
5. Türk dilinin karanlık dönemlerinde önden eklemenin de kullanıldığını göstermek.
6. Modeli öğretim seviyelerine göre güncelleyerek ana dili ve yabancı dil öğretiminde Türk dilinin eklemeli yapısının öğretimini görselleştirerek kavratmak.
7. Dili oluşturan düşüncenin felsefesini kelimelerin oluşum aşamalarında gözlemleyerek tespit etmek.
8. Ortaya çıkan bu felsefenin toplumun yapısındaki etkinliğini tespit etmek.

Bu amaç de dayanaklar çerçevesinde oluşan hareketli merdiven modeli *Şekil1’de* gösterilmiştir.

Şekil 1. Modelin Genel Görünümü

Hareketli merdiven modelinde koyu renkli, küçük kalın basamak kelime kökünü temsil eder. Kelime kökü dışındaki her bir basamak köke eklenen ekleri gösterir.

Basamakların yüksekliği ve derinliği eklerin kapsama alanı ile ilgilidir. Buna göre kelime köküne en uzak olan ek önceki bütün eklerin anlamı ile ilişkilidir. Bu her bir ek için bu şekilde yorumlanmalıdır.

Basamaklar birbirine sabitlenmiş değildir. Bu da eklerin birbirinden ayrı yapılar olduğunu gösterir.

Hareketli merdiven modelinde, anlam nüansları renklerle gösterilir. Kelime kökü seçilen rengin en koyu tonudur. Ekler ise köke uzaklıklarına göre koyudan açığa bir renk düzeni içerisindedir. Buradaki renk farklılığı anlam nüanslarını ifade eder. Kelime kökü ile eklerin renkleri birbirine aynı değildir, ama tamamen farklı da değildir. Bilindiği üzere kelime köküne en uzak olan ek, ilgi bakımından da kök ile uzaktır ancak ekin kökle olan anlam ilişkisi hiçbir zaman kaybolmaz. Bu da hareketli merdiven modelinde renklerle ifade edilmiştir.

Şekilce aynı yapıya sahip olan ekler cümle içerisinde işlevlerinden dolayı farklı anlamlar kazanabilir. Bu yönüyle şekilce aynı yapıdaki iki ek, kelimeye eklendiğinde yine aynı rengin farklı tonları ile gösterilmiştir.

Merdiven modelinin "hareketli" olma özelliği anlam esnekliğinden kaynaklanmaktadır.

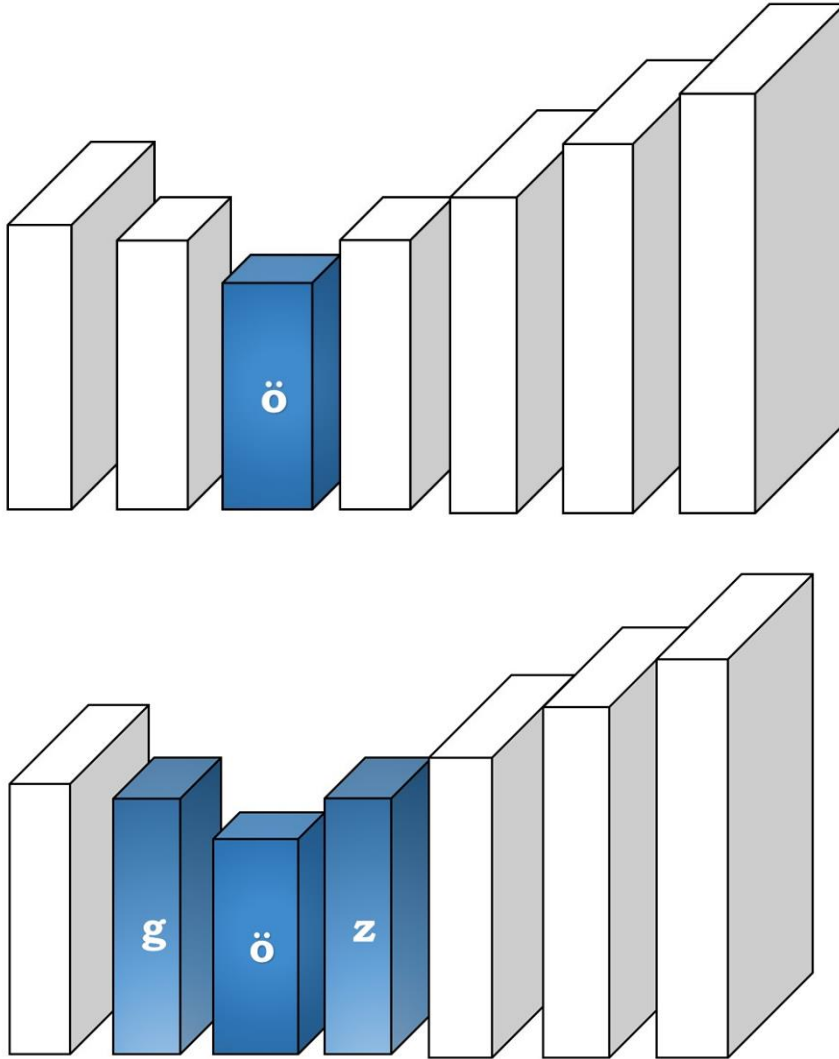
Buna göre, kökü ö- fiilinin "gözlükçülük" ismine kadar olan eklenme basamakları farklı cümleler üzerinde aşama aşama hareketli merdiven modeli üzerinde gösterilmiştir:

1. Cümle: Gözündeki şişliği göstermek için doktora gitmişti.

Verilen cümledeki “göz” kelimesi incelendiğinde, düşünmek anlamındaki ö- fiili bir ön ek olarak kö- fiili olur. -k eki, fiilden fiil yapan bir ek görevindedir. Ek, kelimenin cümle içerisindeki anlamından hareketle “görmek” anlamında kullanılan bir fiildir. Eski Türkçede görülen bu fiil Türkiye Türkçesinde çeşitli yapım eklerini alarak anlam zinciri içerisinde yeni kelimeler türetmiş bir türemiş köktür. Bu kelimenin oluşumunda kök – anlam ilişkisi korunmuştur.

Kö- gövdesine gelen “-z” eki burada organ adı yapma işlevinde kullanılmıştır. Bu seste eklendiği kelimeye çokluk anlamı katma özelliği görülür. Burada da ek – anlam ilişkisi korunmuştur. Bugün bu kelimenin Türkiye Türkçesinde k>g değişimine uğrayarak kök olarak kullanılan ancak eski devirlerde türemiş bir gövde olduğu görülür.

Bu kelimenin hareketli merdiven modeli üzerinde gösterimi şu şekildedir:

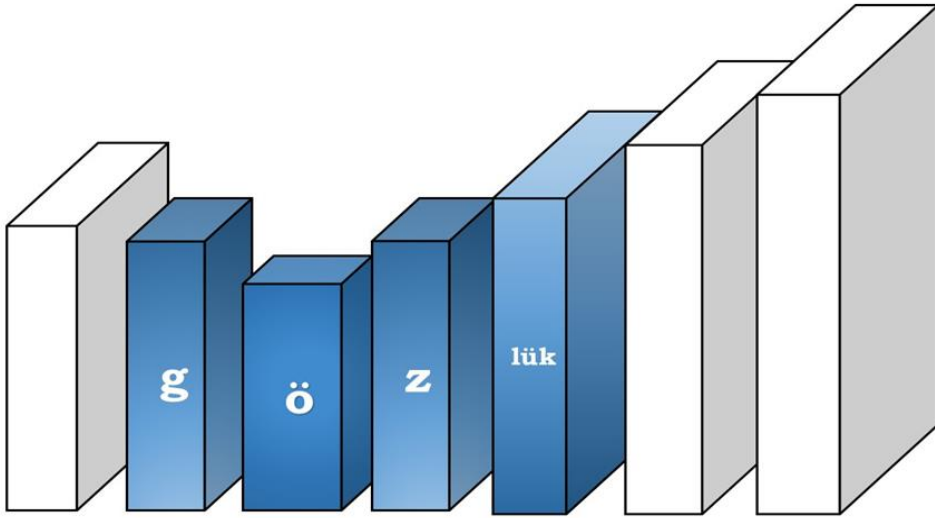

Şekil 2. “Göz” kelimesinin kök fiil ve eklemeli yapısının model üzerinde gösterimi

Şekil 2 incelendiğinde ö- fiili kısa ve kalın basamakta verilmiştir. Köke gelen -k ve -z ekinin köke yakınlığı ve kökle ilgili olan anlam ilişkisi açısından değerlendirildiğinde kökten daha açık tonda bir mavi renkle gösterilmiştir. Basamakların yüksekliği ise eklerin kapsamı ile ilgilidir. Renklendirilmeyen basamaklar kelimenin farklı ekler alabileceğini gösterir.

2. Cümle: Gözlük kullanmaya başladıktan sonra daha net görmeye başladı.

1. cümlede kök – ek – anlam ilişkisi açıklanan “göz” gövdesi bu cümlede -lXk isimden isim yapım eki almıştır. Bu ek cümledeki anlamına göre incelendiğinde alet adı yapma işlevindedir. Alet adı yapma işlevindeki bu -lXk ekinin model üzerindeki gösterimi şu şekildedir:

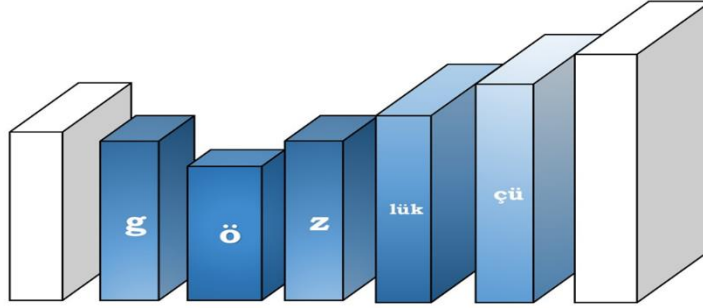

Şekil 3. “Gözlük” kelimesinin model üzerinde gösterimi.

Ekin yer aldığı basamağın rengi kökün ve diğer eklerin yer aldığı basamağın rengi ile aynı değildir. Ama tamamen farklı da değildir. Burada önceki basamaklara göre daha açık bir mavi ile gösterilmesi ekin türettiği kelimenin kök ile olan anlam zinciri içerisinde olduğunu gösterir. Ekin kök ile olan ilişkisi -z ekine göre daha uzaktır. -lXk eki göz kelimesi ile daha yakın bir ilişkidir. Ancak önceki ekle de anlam ilişkisini bozmamıştır. Bu yönüyle -lXk eki önceki diğer ekleri ve kökü de kapsamına alır. Bu da basamağın yüksekliği ile gösterilmiştir.

3. Cümle: Gözlükcü, dükkânın önünde oturmuş çay içiyordu.

2. örnekte kök – ek- anlam ilişkisi hareketli merdiven modelinde gösterilerek açıklanan “gözlük” gövdesi bu kelimeye -CX isimden isim yapım ekini almıştır. Kelime ve ek cümledeki anlam özelliği çerçevesinde değerlendirildiğinde -CX eki kelimeye meslek adı yaparken eklendiği kelimeye nesneyi, aleti “satana” belirten bir anlam kazandırmıştır. Bu kelimenin kök ve eklerinin model üzerindeki gösterimi şu şekildedir:

Şekil 4. "Gözlükçü" kelimesinin model üzerinde gösterimi.

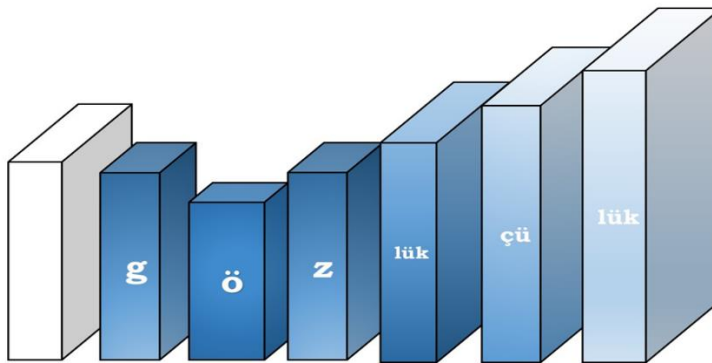
Şekil 4 incelendiğinde -CX ekinin yer aldığı basamak öncekilere göre daha açık renkli ve uzundur. Açık renkliliği ile anlam ilişkisinin esnekliği basamağın uzunluğu ile ekin kapsamı gösterilmiştir. Ekin renk tonu kendinden bir önceki basamağa daha yakın bir tondur. Bu da bir önceki yapım ekinin türettiği gövde ile olan anlam ilişkisinin daha fazla olması ile açıklanır. Ekin yer aldığı basamak diğerlerinden daha yüksektir çünkü bu ek kendinden önceki tüm yapılarla şekil ve anlamca ilişkilidir.

4. Cümle: Gözlükçünün önünden geçerken gördüğüm ince çerçeveli güneş gözlüklerini çok beğendim³.

Buradaki -CX eki 3. Cümlede verilen ek ile aynı şekil özelliklerine sahip olsa da, bu cümledeki ek işlevinden dolayı yer adı yapma anlamı kazanmıştır. 3. Cümlede gövdedeki nesneyi "satan kimse" anlamı kazanan ek bu cümlede kökteki nesnenin "satıldığı yer" anlamını kazanmıştır. Görüldüğü üzere aynı gövdeye gelen aynı ek iki cümlede de farklı anlamlar üstlenmiştir. Bu örnek ile merdivenin "hareketli" olma özelliği bu anlam nüansı ve esneklik ile açıklanırken cümlenin önemini de vurgulanmıştır.

5. Cümle: Günümüzde fazla para kazanan mesleklerden biri de gözlükçülüktür.

Bu örneğe kadar aşama aşama genişletilen gövde bu cümlede ikinci bir -lXk eki almıştır. Bu ek "gözlükçü" gövdesine eklenerek kelimeye meslek adı yapma anlamı kazandırmıştır. Ekin model üzerinde gösterimi şu şekildedir:

Şekil 5. "Gözlükçü" kelimesinin model üzerinde gösterimi

³ 3 ve 4. cümlede aynı kelime ile ilgili bir nüans farklılığı gösterildiğinden aynı şeklin iki kez eklenmesi gerekli görülmemiştir

Şekil 5'e göre, -lXk eki kendinden önceki tüm ekler ile şekil ve anlam ilişkisi içerisindedir. Bu yorum merdiven modelinin basamak yüksekliği ilkesine göre yapılmaktadır. Kökteki renk tonuna en uzak olan ek de yine en sonda yer alan meslek adı yapma işlevindeki -lXk ektir. Çünkü bu ekin türettiği kelime artık -ö kökü ile daha uzak bir anlam ilişkisi içerisindedir. Ama yine de aynı rengin bir tonu olması anlam ilişkisinin kopmadığını gösterir.

Buradaki -lXk eki ile kelimenin dördüncü basamakta aldığı şekilce aynı yapılı ekten farkı işlevinden dolayı kazandığı anlamdır. Dördüncü basamakta ilgili cümle çerçevesinde alet adı yapan aynı ek burada farklı bir işlev ve anlam kazanmıştır. Bunu da model üzerindeki renklendirme ile açıklamak mümkündür. Şöyle ki dördüncü basamaktaki -lXk ile altıncı basamaktaki -lXk aynı rengin farklı tonu ile ifade edilmiştir. Buna göre iki ek tamamen aynı da değildir tamamen farklı da değildir. Yapım ekleri farklı cümlelerde farklı işlev ve anlamda kullanılabilir. Yapım ekleri cümle içinde kazandıkları anlam özelliklerine göre incelenmelidir (Avcı – Köroğlu, 2023).

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, Türk dilinin eklemeli yapısının kelime türetimi üzerindeki etkileri incelenmiş ve dilin bu özelliklerinin görsel bir model olan "Hareketli Merdiven Modeli" ile açıklanması amaçlanmıştır.

Model, Türk dilinin eklemeli yapısının dilin işleyişinde ve kelime türetiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Hareketli Merdiven Modeli, bu yapı özelliklerini görsel bir model üzerinden açıklayarak dilin düzenliliğini ve anlam zenginliğini ortaya koymaktadır.

Hareketli merdiven modeli, Türk dilinin birçok özelliğini şekil üzerinde göstermektedir. Buna göre hazırlanan model üzerinde Türk dilin şu özellikleri görsel bir şekilde gösterilmiştir:

1. Türk milletinin hareketli yaşantısının dile olan yansıması olarak görülebilecek bir özellik olan kelime köklerinin tek ünlüden ibaret kök fiillere dayanması,
2. Türk dilinin şekil unsurlarının yüklemle bağlılığından kaynaklanan anlam esnekliği.
3. Yapım eklerinin birbirleriyle, kelime köküyle ve gövdelerle olan şekil ve anlam ilişkisi.
4. Dil – düşünce ilişkisi içerisinde oluşan kelimelerin oluşum aşamaları.

Sonuç olarak hareketli merdiven modeli Türk dilinin eklemeli yapısını dil – düşünce – kültür ilişkisi çerçevesi içerisinde kelimelerin ve eklerin cümlede yüklemle göre anlam ve işlev kazanmasını bir görsel üzerinde göstermiştir. Hareketli merdiven modeli, seviyelere göre uyarlanarak ana dili ve yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde kullanılabilecek görsel bir modeldir. Ek öğretiminde bu modelin kullanılması, soyut yapıların görsel üzerinde somutlaşmasını sağlayacağından dil mantığının kavranmasında somuttan soyuta ilkesinden hareketle başarılı sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2019). Düşünen Türkçe. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Atalay, B. (1942). Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Avcı, Y. & Köroğlu, A. (2023). Yapım Eklerinin Anlam Merkezli Sınıflandırılması ve Anlam Havuzları. Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türkçemiz. (edt. Ömer

- Solak & İbrahim Coşkun). s.333-354. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Avcı, Y. & Akgün, M. A. (2018). Türk Düşünce Sistemindeki İkili Yapının Sosyolojik Yansımaları. Gelecek Vizyonlar Dergisi- Future Visions Journal, vol. Eylül, no.4, 33-39.
- Avcı, Y., & Yaşar, E. (2017). "Ka-" Fiiline Gelen Üçüncü Sesin Anlam Özellikleri. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (9), 15-30. <https://doi.org/10.29000/rumelide.347545>
- Avcı, Y. (2012). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dil-Düşünce Analizi Teorisi. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1 (3), 1-15.
- Deny, J. (1995). Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (çev. Oytun Şahin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğrucan, M. F. (2022). Medeniyet Dili Olarak Türkçe 2: Felsefi Antropoloji Yoluyla Dilde Medeniyet ve Kültür Tartışmaları. İstanbul: Altınordu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). Kutadgu Bilig Grameri: Fiil. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri "Türk Kültürü Araştırmaları", Ankara, V. I. XXVI i i/1-2.
- Hacıeminoğlu, N. (1989). Yapı ve Mana Bakımından Türk Dilinde Kelime Aileleri "Türk Kültürü Araştırmaları, Halil Fikret Alasya'ya Armağan", Ankara, XXVI/2
- Hatiboğlu, V. (1974) Türkçenin Ekleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlar.
- Korkmaz, Z. (2019a). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü (6.b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019b). Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.